

Oñatiko Euskera

Itzaldi au Akademiaren urrezko ezteien jaialdietan Oñatin egiteko prestatu zan. Zoritxarrez gauzak ez ziran uste bezala gertatu, eta jaialdi aiek ez dira Oñatin egin. Itzaldia ere eman gabe gelditu da. Bijoa, orduko partez, EGAN-en. FHV letrekin Mitxelenaren *Fonética Histórica Vasca* aipatzen da.

Atrebentzia andia nerea. Zer da ta, oñatiar ez naizela, zuei, oñatiarroi, Oñatiko euskeraren gaiñean itz egitera etorri! Barka zadazute, otoi.

Ondo dakizuten bezela, Euskal Akademiaren urrezko eztaiak ari gera ospatzen. Eta Euskal Akademia ori, ementxe, Oñatin, sortu zan, orain dala berrogeita amar urte. Orregatik gauza bidezkoa zan emen Oñatin zerbait egitea, gertaera ori gogoratzeko. Eta bestelako jai eta itzaldien artean uste det ondo etorriko dala Oñatiko euskeraren gaiñean ez estudio sakon bat, baiña azterketa motx bat edo begirada arin bat emen egitea. Izan ere, Oñatiko euskerak ba du bere berezitasuna. Ba ditu bere doai eta alde onak, gutxi ezagunak bearbada.

Gaiñera, nik emen esango dedan gutzia, edo geiena, iñori zor diot. Aita Kandido Izagirrek argitara gabe utzitako lan bati, alegia. Aita au igaz il zan Arantzazun, minbiziak jota. Urretxuko semea zan. Askotan ikusiko zenduten emen Oñatin, atzera eta aurrera, bere brebiario zaharra eskuan zuela. Gizon ixilla eta umilla zan. Biotz onekoa. Urte asko egin zituen Arantzazun eta ez alperrik. Ez zuen zarata andirik aterako. Ixil ixillik lan egitea gustatzen zitzaion. Igan-de arratsaldeetan baserrietara joango zan: aitona zaharren bat edo amona zaharren bat bizi zan tokira. Eurekin itz egin, eurengandik ikasi, galderak egin, jasotako argitasunak paperean apuntatu, eta orre-

laxe bildu zituen ainbeste itz, esaera, berri eta argitasun jakingarriak. Bere apaiz lanak egitera auzoetara edo inguruko errietara joan bear izaten zuenean ere, berdin egiten zuen: bere euskal jakin gurea asezteko aprobetxatzen zituen osteria oiek. Orrela aritu izan zan amabost urte luzetan. Iztegi bat utzi digu, naiko ugaria eta oso zeatza, Oñati eta Oñati-inguruko errietan jasotako itz, esaera eta abarrekin osatua. Iztegi ori neronek daukat orain Arantzazun. Lenbailen argitaratu nai genduke. Iturri ortatik artuak izango dira, ba, nik emen esango ditudan gauza asko eta asko. Ez danak, bearbada. Neronek ere urte asko egin ditut Arantzazun eta beti izan det zaletasun pixka bat bertako euskal jendeakin mintzatzeko. Batez ere artu eman andia izan nuen Gesaltzako Grazianorekin bere bertso, ipui, esaera eta abar argitaratzen ibilli nintzanean.

Txar-konplejua

Nik uste det oñatiarrak ba dutela alako konpleju bat. Euren euskera txarra dala buruan sartua daukate. Zenbat aldiz entzun dedan onako au edo onen antzeko zerbait: «Guk euskeraz be ez dakigu. Gure euskera txarra da. Erdia erderaz egiten degu»... Arrituta gelditzen naiz orrelako gauzak entzutean. Alde batetik parregurea, eta bestetik negar gurea ematen dit. Goizetik gabera arte euskeraz baik egiten ez dutenak, besterik ez dakitenak bearbada, euskera mardul eta giartsua dakitenak, beren barruko gogoia oso euskaldunki eta jator agertzen dakitenak, eta ori esan... Zuek euskeraz ez badakizute, zeñek daki, ba? (esaten det nere arterako). Maisutzat jotzen ditugulako joaten gera eurengana —ikastera, noski—, eta eurak euskerarik ez dakitelakoan.

Baiña gauzak ala dira. Txar-konpleju ori dagoela, ezin uka. Purismuak gure erriari, erri euskaldunari, egin dizkion kalteak esan ditekenez baiña andiagoak dira. Baiña purismuaz gaiñera, beste nunbaitetik ere ba dator, bearbada, oñatiarren konpleju ori.

Fonetikak alako zarpail-itxura edo itxusi antza ematen dio Oñatiko euskerari. «Gure izkundiak xi/xau asko dauko» esaten dute oñatiarrak eurak. X-ekin idazten degun soiñu ori erruz sartua dago Oñatiko euskeran. Goitik beera dana jo eta bete duela esan genezake. Galsoro bat belar txarrak edo gorriñak ondatzeko eta itotzeko zorian uzten duten bezela. Bai verbuan eta bai bestelako itzetan ere ugari ageri da zorioneko «x» ori: «egixa», «aundixa», «balixo», «ekarri xao», t.a. Fenomenu au naiko berria da, jakintsuak diotenez. (FHV 109.) Zabaleta apaizak «Oñate» izeneko errebista batean egin zuen lan bat Oñatiko euskeraren gainean eta bertan erakusten du nola sartu dan x ori Oñatiko euskal verbuan eta nola sarrera ori naiko

berria dan. Orain «xao» esaten dana, lehen (eta ez ain aspaldi) «dosta» esaten zan; «xagun» = lehen dotsagun; «xaue» = lehen dotsai; «xaugu» = lehen dotsagu.

Dana dala, fonetika kanpoko itxura baizik ez da, eta ori gora behera Oñatiko euskerak barruko mamia jatorra eta bikaiña euki dezake, eta benetan daukala uste det nik.

Beste arrazoi bat ere ba da, nere ustez, txar konpleju ori esplikatzeko. «Euskera ona, Tolosa aldekoa. Kiputz-aldekoa.» Lelo au ere maiz entzuten da. Sermoi, itzaldi eta liburuetarako beti euskera ori erabiltzen da. Eta hori eskatzen du jendeak ere. Emen Oñatin ere bai. Ango euskera apain eta dotoretzat jotzen da. Bertsolariek ere ura maite dute. Ni asko ibillia naiz Grazianori, Txarraskori eta abar ipuiñak eta beste olako gauzak jasotzen, eta beti nabaitu det ori: kiputz-aldeko euskerara dutela joera.

Literario-euskera eta beste euskera-muetak

Joera orren kontra nik ez det ezer. Nik ba dakit izkuntza guztiak batasun bat egin bearrean gertatzen direla: literatura gauzetarako batasun bat egin bearrean, alegia. Ain zuzen ere, egun auetantxe orretarako biltzen da euskal Akademia Arantzazun: literario euskeraren batasuna nola egin diteken estudiatzeko.

Baiña orrek ez du esan nai —eta aditu au ondo!— idazteko edo itzaldiak egiteko erabiltzen ez den euskera-mueta, bestea baiña txarra goa denik.

Danok euskera-modu bat artzea bearrezkoa da, eta bearrezkoa dalako, eta izkuntzaren biziak eta osasunak ala eskatzen duelako, egiten degu ori; baiña orrek ez du esan nai beste euskera-muetak ura bezain on, jator eta egokiak ez diranik.

Oiñezkoak kamioetan ezker aldetik ala eskubi aldetik ibilli bear ote dute? Berez berdin da. Baiña beti esku batetik ibilli ditezela bearrezkoa da, eta orduan legeak zera erabaki du: ezkerretik ibilli ditezela. Emen ere zerbait antzeko gertatzen da. Ofizial gauzetarako, itzaldi, liburu eta orrelako zereginetarako izkera-mueta berdin eta bakarra bear da, eta orretarako bat aukeratzen degu. Baiña ez degu iñolaz ere pentsatu bear beste euskera-muetak, autatu ez diranak, txarrak edo gutxiestekoak diranik.

Euskaltzaindiak —euskal Akademiak— nai du euskera-mueta guztiak estimatuak eta aintzat artuak izan ditezzen. Nai du guztiak aztertu eta jaso ditezela. Oraindik denbora gutxi dala, Euskaltzaindiaren laguntzarekin argitaratu zan «Lexicón del euskera dialectal de Eibar», Toribio Etxebarriak egindako lana. An ageri da nolako euskera aberatsa, jatorra eta ederra dan Eibarkoa. Eta Aita Izagirrek

Oñatiko euskerari buruz egin duen azterketa ere argitaratu nai genduke. Euskaltzaindiak nai du, ba, alde guztietako euskera-moduak jaso ditezela, aztertu ditezela: danen legeak, itzak, esaerak eta abar ezagutu ditezela.

Orain beste kontu bat da euskera literario bat eta bakarra ere bear degula, eta ortara eltzeko pausoak eman bear dirala. Baiña zenbat eta obeto ezagutzen eta jasotzen diran euskera-mueta guztiak, orduan eta bide eta gai geiago izango dugu guztion euskera ortara eltzeko eta euskera literario ori izerdi berriz bizkortzeko.

Batasunaren kezka eta beste euskera-mueta guztien estimazioa ez daude ba bata bestearen aurka.

Oñatik mugakide dituen erri eta izkerak

Eta gauza auek sarrera-gisa esan ondoren, sar gaitezen onezkero gure gai autatuan: Oñatiko euskera nolakoa dan. Jakiña, itzaldi labur batean ezin degu gai au geiegi sakondu. Puntu nagusi batzuk ikutuko ditugu eta gero ejenplu batzuk eman: emengo euskeran diran berezitasun, pitxi, itz eta esaera jator batzuk aipatuaz ta abar. Gaia bere luzera ta zabalera osoan azaldu gabe, ezin diteke ta.

Baiña lehenik gogora dezagun Oñatiko lurra nun dagoen kokatuta, zer nolako erri eta izkuntzak dauzkan bere ingurumarian: orrek argitasun andia eman dezaiguke. Gipuzkoako probintziaren azken bazterra da Oñati, egoaldeko muga. Elgeako mendi-lerroak gaudituz, Arabako erri koxkor batzuk ditu mugakide: Elgea, Ozaeta, Aspuru, Narbaxa, Arriola, Gordoia, Galarreta... eta pixka bat arutzago Salbaterra dago, beiñolako Agurain zaharra. Orain erri auek danak erdaldunak dira, baiña garai batean euskaldun izan zirala badakigu. Zer moduzko euskera egiten zan Arabako parte ortan? Ez da erraz jakitea. Beti esan izan da Arabako euskera bizkaitarra zala, bizkaitar dialektuaren atal bat, alegia. Orain, berriz, Mitxelena jaunak bere «Fonética Histórica Vasca»-n dialektu berezia bezela jartzen du Arabakoa. Bizkaiko euskal dialektuarekin antz aundia zeukana, noski, baiña era berean bere diferentziak eta doai bereziak ere bazeuzkan: egoaldeko euskalkia, «dialecto vasco meridional» deitzen du Mitxelenak Arabako euskera (FHV 42).

Oñatik beti izan du ar eman estua Arabarekin. Gebarako kondeak denbora askoan izan ziran Oñatiko lurraren jabe. Euskera kontuan ere bearbada emen orain egiten dan euskera modua eta beiñola Araban egiten zana, senide urbillak ziran. Ustekizun au sendotzeko proba bat baiño geiago aipa diteke (erabateko probak ez dira, noski, baina susmo oni alako egiantza edo itxura ematen diotenak).

Oñatiko euskeran ba dira itz berezi batzuk eta gaur eguneon ere itz oietako asko eta asko Arabako erderan esaten dira.

Ona emen adibide edo ejenplu batzuk. Oñatiko euskeran «belauntesia» esaten da (dakizutenez, itxituretan egoten diran pasalekuak dira belauntesiak): arabarrak gauza bera esateko «bolantés» edo «balontés» esaten dute beren erderan. «Buxo/buxúa» da gari alea, bere gaiñeko azal da guzti dagoenean. Arabarrak, gauza bera esateko, «bujo» «el bujo» esaten dute. Oñatin ba da beste itz bat berezia: «zurgu» = límite, lindero. Eta Araban ezaguna da «bastezurco» = zanja que sirve de límite entre heredades (euskerazko bazter-zurgutik artua, noski). Lastozko lokarriari «dentzeju» edo «lentzeju» deitzen zaio emen Oñati aldean; eta Araban gauza bera «vencejo» deitzen diote (ez Araban bakarrik; Nafarroan ere ezaguna da itz au). Eta or dago beste itz bat: «barga». Gure baserritarrek mendi baten aldapari «barga» deitzen diote: *cuesta*, *vertiente*, *cuenca* edo orrelako zerbait esan nai du. Oraindik egun asko ez dala, Beillotsaako Claudiori entzun nion esaten: «Barga orretako ur danak onaxe datoz.» Ba itz au, adierazpen berdin berdiñarekin erabiltzen dute mendiz beste aldeko arabarrak ere. Eta berdin «madura», «leku maduria». Erreka-ondoko lur onari deitzen zaio «madura». Arabako Salbaterran oraindak ala deitzen zaio auzo bati: erreka ondoan eta toki zelaiean dagoen auzo bati: *la Madura*. Oraindik lengo illean osterata bat egin nuen Gordoara eta itz auek an ezagunak dirala laister jabetu nintzan.

Ba dakizute Oñatik Unibersidade ospetsu bat izan zuela. Unibersidade orretan, XVIII gn. mendean, jesuita bat egon zan irakasle: Aita Bernardo Recio. Erdalduna zan, Valladolid aldekoa, baiña euskeraz ikasi zuen eta inguruko erri txikietan euskeraz mixioak ematen ibilli zan. Ba dakigu (berak idatzi zuelako) ura mixioak ematen ibillitako erri koxkor batzuen izenak: Urrejola, Araoz, Narbaja, Ozaita, Aitzpuru. Jakiña, azkeneko auek orain erdaldunak dira, baiña orduan ez, ikusten danez. Aien euskera-modua eta oñatiarrena nik uste det oso antzekoak, elkarren antzekoak izango zirala.

Oñatik ego-aldera Arabakin egiten du ba muga. Sarkaldera, berriz, Leinzko baillararekin (Eskoriatza, Aretxabaleta eta Mondragoierekin). Alde ontako euskera eta Oñatiko guztiz dira antzekoak, baiña ez berdiñak. Bakoitzak ba ditu bere berezitasunak. «Ori leiztarikerixa da», esango dizute aguro oñatiarrak, gauza bat ango erara esaten badezu.

Iparraldera, berriz, Oñatik Bergarakin du muga. Emengo izketa ere naiko antzekoa da Oñatikoakin, baiña ez berdiña. Bergarekoak ere ba ditu bere berezitasunak.

Eta azkenik, sortaldera, eguzkialdera, Legazpiakin eta Zegamakin

egiten du muga Oñatik. Emen bai dagoela leize aundia eta alde ika-ragarria! Legazpia eta Zegama aldeko euskera giputza da erabat. Oñati eta Legazpia: ain kilometro gutxiko tartea eta euskeran ain alde aundia egotea, siñistu ere ezin diteken gauza da. Eta aldaketa au ez da egiten poliki poliki, gutxika gutxika, bat batean baizik.

Gauzak ala dira. Eta oso aspalditik datozen gauzak, gaiñera. Deba ibaiaren inguruko errien euskera, bizkaitarra bezela klasifikatu zuen Bonaparte Prinzipeak. Bizkaiko euskerarekin antz geiago duelako, noski (Arabakoak ere, esan degunez, Bizkaikoarekin izan bear zuen antzik geiena, naiz ta berezia izan). Legazpia, Zegama ta alde oietakoari «kiputza» deitzen diote oñatiarrak. Kiputza, au da, gipuzkoar dialektua.

Gauza auek oso dira ezagunak eta nabariak. Ez dago ba oietaz luze itz egin bearrik.

Eta (lehen ere esan degu) auxe da emen oargarri eta gogoan eukitzekoa: gipuzkoarraren eta bizkaitarraren arteko mugak oso garbi eta zeatz daudela. Oso erre dala esatea: Emen asten da bata, eta or bukatzen da bestea. Beste dialektuetan mugak ez daude ain garbi; aldaketak ez dira izaten ain aundiak eta bat batekoak. Orre-gatik zion G. Lacombe jaunak euskeraz, gauzak ondo begiratu ez-keru, bi dialektu edo euskalki bakar bakarrik daudela: bizkaitarra alde batetik, eta gaiñetiko guztiak bestetik. Izan ere mugak oso dira nabariak eta garbi garbiak; eta alde ikaragarria dago mugaz alde batera eta bestera. Beste euskalkien artean ez da orrelakorik somatzen.

Oñatiko euskera, bada, bizkaitar deritzaion dialektuaren barruan sartzen dute linguistak. Baiña bizkaitar dialektua ere ez da toki da-netan berdiña. «Vizcaíno oriental» esaten zaion klasekoa da Oñati-koa, baiña atal orren barruan ere oraindik bere berezitasunak ditu.

Ikus ditzagun ba zer moduzkoak diran berezitasun auek.

Oñatiko euskeraren berezitasun batzuk

Aurrenik, nik esango nuke alako zahar-itxura somatzen zaiola emengo euskerari. Ba dakizute izkuntza bizi guztiak ba dutela alako lege edo joera itsu bat, eta lege orrek eskatuta, etengabe ari dira aldatuz, kanbiatuz. Euskeran ere, beste izkuntzetan bezela, lege na-gusi ori nabari da. Baiña aldaketa auek azkarrago gertatzen dira euskera mueta batzuetan: aldaketak aguroago eta aundiagoak egiten dira, alegia. Beste toki batzuetan, berriz, astiroago eta nekezago. Eta jakiña, toki auetako euskerak (gutxiago, astiroago eta nekezago al-datzen dalako), lengo euskera zaharra nolakoa ote zan jakiteko, gei-go balio du. Oñatiko euskeran, bada, astiroago edo gutxiago egin dira aldaketak, gauza batzuetan beintzat.

Jarri dezagun ejenplu bat edo beste. Euskeran ba da lege jakin bat bokalen arteko «n» galtzen uzteko. Garai batean «n» hori esaten zan, eta orain ere kasu batzuetan esaten da, baiña galduaz doa. Jakiña, fenomenu auek ez dira egiten egun batetik bestera, poliki poliki eta gizaldi askoren epean baizik. Zestona eta Arrona, Zestua eta Arrua biurtu dira (bitarteko «n» jausi edo galdu dalako). Galdakano = Galdakoa, Lazkano = Lazkao. Arrano = águila, gavilán, «arrai» biurtu da. Campana = kanpaia. Corona = koroia. Cate-na = katea. Anate = aate (pató).

Cristiano, bada, dakizuten bezela, kristau esaten da gaur emen. Baiña ba da Oñatin eskuz idatzitako liburu bat XVIII gn. mendean Oñatiko euskeran egiña (Olabarrietako Arrazola etxean dago), eta an beti beti «kristauna» irakurtzen da. Seguru asko Oñatin orduan alaxe esaten zan. Ordurako «n» hori Gipuzkoako euskerak galdua zeukan, emengoak ez. Bizkaiko zenbait lekutan oraintxe ere «kristiñau» esaten da.

Asieran aipatu dizuet Aita Izagirrek Oñatiko euskeraren gaiñean bildurik dauzkan gaiak. An ba da beste ejenplu bat esaten ari naizen «n» orri buruz. «Eskibraun/eskibrauna» = escribano, jaso ahal izan du berak Arantzazuko emakume zahar batzuen artean. Geienetan gaur eskribaua esaten da (jatorrizko «n» galdu da or ere), baiña emen eboluzio ori zearo egin gabe dagoela ematen du, kasu ortan beintzat.

Oñatiko euskerak ba du beste berezitasun bat oso nabaria: bokal bikoitzak edo luzeak erabiltzeko joera. Lokatzaa = barro. Gesaltzaa, Lizartzaa, Beillotsaa, Kutulatzaa, laarregi, oostu, ooldui, óolua, orratz. Mitxelena jaunak bere Fonética Histórica Vasca-n dionez, antziñatasun seiñalea da au: «Estas hablas vizcaínas continúan en este punto un estado de cosas más antiguo que todas las demás variedades de la lengua» (FHV 113).

Beste adibide bat. Euskerak ba ditu «a» letrakín bukatzen diran itzak. Esan nai dut, itz oietan, bukaerako «a» ori ez da artikulua, itzaren zatia baizik. Baiña Gipuzkoan gaur egunean «a» hori artikulua balitz bezela tratatzen dute, eta errexxi kentzen dute. Ala esango dizute: «gauz bat», «gauza bat» esan bearrean, «gauzik», «gauzarik» esan bearrean, «eliz ederra», «birjin maitea», «Urbítik etorri naiz», «Bitorira joan naiz» t.a. Oñatiko euskerak oso leialki errespetatzen du «a» ori. Ba daki ez dala artikulua, itzaren zatia baizik, eta beraz ez dala kentzekoa. Ala esango dizute beti: Bitorixara, Urbixatik, gauza bat, eliza ederra, gauzarik, astakerixa bat egin, aabi-xa bat = un nido (ez abi edo kabi bat)... Ontan ere antziñatasunari leialago ageri zaigu Oñatiko euskera.

Toki-izenetan Oñatiko euskerak «dui» sufijua erabiltzen du, Gipuzkoakoak «di» erabiltzen duen lekuan. Pagadui esango du oñatiar

batek; kiputzak, berriz, pagadi. Mitxelenak, lehen aipatutako liburuan dionez, «dui» zaharragoa da; «di» baiño zaharragoa (FHV 108). Arabako euskeran ere «dui» erabilli zan, dirudianez, Oñatiko euskeran bezelaxe. Or degu Ilardui (Ilárduya Arabako erri bat da), eta bai beste ejenplu batzuk ere.

Baiña Oñatiko euskerak ba du beste berezitasun bat oso nabaria: azentua (*acento tónico o de intensidad*, alegia). Amaika aldiz entzuz izan degu euskerak ez duela onelako azenturik. Gaur beintzat, Bizkaian eta Gipuzkoan ozta ozta nabari da berorren arrastorik. Baiña ba dira euskera mueta batzuk, adibidez zuberotarra, Erronkarikoa eta beste batzuk, azentua garbi garbi dutenak. Jatorriz euskera zaharrak ba ote zuen? Ez da erraz ori erabakitzea. Aita Izagirik Oñatiko bere iztegian ardura aundiz aztertu du puntu au, eta Oñatiko euskeran garbi ikusten du berak azentua. Ez Erronkarin eta Zuberoan bezain sendo eta indartsu, baiña naikoa garbi ala ere. Berak jasotako itzetan ia beti markatzen du azentua eta azentu orren legeak. Ejenplu batzuk: Baso/basúa = bosque, baso/básua = el vaso, díru/dirúa, dómínistiku bat = un estornudo, dénpora askúan, góiberaak = las vicisitudes... Motel xamar baiña naiko argi ala ere gorde du azentua gaur arte Oñatiko euskerak. Eta ain zahar itxura duen euskera batek azentua badauka, ez ote da ori proba bat jatorriz euskerak azentua ba zuela uste izateko? Linguistikako auzi auetan maisu trebe eta jakintsu diranak esan bear digute ori. Mitxelena jaunak, aipatutako liburu ortan, ala uste du beintzat (FHV 405).

Erdi Aroan frantses erromes bat pasatu zan Euskalerriarn barna. Galiziako Santiagora zijoan. Ibillaldi ori eginda gero, liburu bat egin zuen, Santiagoko bide ortan pasatu bear diran errialde eta jende-klaheen berriak emanez. Euskaldunez ere mintzo da, eta naiko beltzak dira aiei buruz esaten dituenak. Dana dala, euskerazko itz batzuek ere jartzen ditu bere liburuan, gauzarik bearrezkoenak nola eskatu bear diran jakin dezaten erromesak: ura, ogia, ardoa, eliza eta orrelako gauzen izenak jartzen ditu. Baiña ba da an itz bat gaur ezezaguna eta guretzat ardura aundikoa, Jainkoaren izena: «*Deum vocant Urcia*» (ala dio): Jainkoari Urcia deitzen diote. Itz ori gaur ezezaguna da sentidu ortan. Ono jaso edo aditu ote zuen, gero, atzerriar arek euskaldunak esan ziotena? Batzuek uste dute goialdea edo zerua (erderazko *firmamento*) esateko erabilliko zala itz ori, eta ez presiski Jainkoa adierazteko, eta atzerriarrek Jainkoaren izena bezela artu; beraz, oker aditu edo interpretatu zuela aiek esan nai ziotena. Nolanai ere, itz orren senideak edo antzekoak ba dira, bai, euskeran, eta beti dute zeruarekin, atmosfera edo firmamentuarekin zer ikusi: ortzadar, ortzegun t.a. Forma auek sortaldeko dialektuetan dira. Gure aldean, berriz, «ost» edo «osk» sustraiarekin aurki-

tzen ditugu. Eta ain zuzen, Oñatiko euskerak ba du itz sail ederra, sustrai beneragarri onetatik aterea: «oskarbi» = cielo despejado; «oskorri» = nube rojiza. Esaera bat ere ba da: Góiseko oskórrixak, illúnkaako ittúrrixak. «Ostaizia» = el viento que precede a la tormenta. Ostargittuta eguan = había empezado a amanecer. Ostargixa badator = comienza a amanecer. Ostarku = arco iris. Ostarte, ostartiak = ratos de sol entre la lluvia. Ostóndo dana lañaáatu = cubrirse todo el cielo de nubes. Ostraixa bistaan dao = se ve el azul (del cielo), eta abar.

Gramatikuak «nombre verbal» edo aditz-izena deitzen duten ori ere Oñatiko euskeran oso berezia edo apartekoa da. Gorago aipatu det XVIII gn. mendeko liburu bat, Oñatiko euskeran egiña. Liburu orretan, bada, onelako formak agertzen dira: geldiketán, ezaguketan, urreraketako, azpiraketan. Oiek orain ere alaxe esaten dira. Zillegi bekit gogoan dedan pasadizo bat kontatzea. Aspaldiko kontua da au. Ni baninjoan Oñatitik Arantzazura oiñez (orduan ez zegoan orain bezelako komenentziarik). Eta bidean emakume batzuekin topo egin nuen. Aiek ere gorantza zijoazen. Arantzazuko auzotarrak ziran, baiña ni ez nintzan konturatu. Erromes batzuk edo izango ziralakoan: Nungoak zerate edo nundik zatoze, edo orrelako zerbait galdetu nien. Arrituta, aietako batek esan zuen: Ene bada! Ez gaitu ezauketan? (Bueno! Ederra egin diagu!!, esan nuen nere barrurako...)

Ezauketan... Beraz, XVIII gn. mendeko liburu ortan aurkitzen degun forma bera. Baiña liburu ortan ba dira beste forma berezi auek ere: «Jaungoikoaren Legian gabaz eta egunaz meditaítan dabena»; «zergatik ez dagan iñor juizioz pensaitan dabenik», t.a. Oiek ere oso antzera entzuten dira gaur: pensaiten, konfesaiten, kantaiten...

Oñatiko euskera: itz bereziak

Itz jatorrak eta bereziak, esaera egoki, esanai eta indar aundi-koak asko ditu Oñatiko euskerak. Ontan oso aberatsa da. Ba dakit ondar gabeko osiña dala au. Ejenplu batzuk aipatu besterik ezin egin nezake.

Urtel: orra itz bat guttiz berezia, baiña gutxi ezaguna. «Urteltxo dao arbixa»: arbi gutxi dagoela esan nai du. Itz au uste det gutxi entzuten dala. Zahar batzuei jasota artu du Aita Izagirrek.

Sarden/sardena = derecho, esbelto, bien formado. Au ere ez da egunero entzuten dan oietakoa. Felix Arrazola apaiz jaunak kontatu dit bera mutiko zanean amak edo ez dakit nork esaten ziola sarritan: «Sarden ibilli bear da, sarden!»; eta berak erantzun ziola bein: «Zer da sarden?» Beretzat itz ori ezezaguna zan.

Sendor/sendorra: ona emen Oñatiko beste itz berezi bat. Erderazko carga, bizkarrean eramaten dan karga bat esan nai du. Baiña beste esanai batekin ere erabiltzen da: «ramillete» esanaiarekin, alegia. «San Juan sendorra» deitzen zaio, San Juan egunean umeak bedeinkatzera eramaten duten lore sortari. Arantzazuko auzoan oraindik bizi bizirik dago oitura eder au. An etortzen zaizkitzu umeak, bakoitza bere sendorrarekin. Lore edo belar klase batzuk derrigorean sartu bear dira sendor orretan: *aafixua*, *errudia* eta *erbasantia*. Gero San Juan egunean bedeinkatutako belar oiekin kutunak egiten ziran, sorgiñen eta odeien aurkako babesa ziralakoan. Ezaguna da artzai bati gertatua. Mari Gaizto edo Anbotoko Señoraren zuloan sartu omen zan artzai ori. Beste sorgiñak deadar egiten omen zioten Mari Gaiztori: Akixo ba al baakixo. Baiña artzaiak kutuna zeraman. Mari Gaiztok ba zekian ori, eta era ontara erantzun zuen: Bai ez-palleukok erruria ta aapixo (ruda y apio). Oiekin egiten zan, ba, kutuna.

Puxeta jo = hacer la colada, el lavado de la ropa. Au ere emengo itz berezia da. Gesaltzako baserrien ondoan ba dakizute nola dagoen arkaitz zulo ikaragarri bat: Lizuna du izena. Bertan sartzen da Arantzazuko erreka. Erreka azita datorrenean oso ondo entzuten da ur zarata baserri aietatik. Zaharrak sorgin kontua aguro, eta auxe esaten omen zuten zarata ori entzutean: Sorgiñak puxeta jotzen Lizunean.

Aixkomente. Au ere Oñatiko itz berezia da. Erderazko ordinariamente, por lo regular, edo orrelako zerbait esan nai du.

Axuarixak: orra Oñatiko beste itz polit bat. Erderazko vituallas, edo orrelako zerbait esan nai du. «Axuarixak gastau xaku» = se nos han acabado los bastimentos.

Jarein = soltar, dejar, librar. Au asko erabiltzen dan itza da. Eta ortik dator noski, beste au: járeixa edo járeña: zabarra, ajolakabea = un dejado, abandonado. Batez ere janari fiñei ematen zaie izen au: olio, azukre, kafe ta orrelakoei.

Ebali ere asko esaten da erabili-ren ordez.

Ittoia, ittúa bat, *ittoa* txikiña... zera da: ikullua = la cuadra o establo.

Euskera arruntean edo literarioan joan esaten deguna, emen Oñatin *juan* edo *fan* esaten da. Eman, berriz, *emun*. Emunaldixa = época de producción.

Gaiñera, gaiñeria = la cima (de un monte). Gaiñeraik-gaiñera = (ir) de cima en cima.

Burduntzi ba dakizute zer dan: erderazko asador. Baiña tresna orren antz edo itxura zerbait duelako, erderaz «libélula» deitzen zaion mitxeleta klase orreri ere burduntzi deitzen zaio Oñatin. Ger-

nikan, gu ume giñala, Mari-orratzak deitzen genien mitxeleta luzexka oiei.

Bialeku: Oñati aldean itz au oso da erabillia. Au dok bialekua! = ¡qué trabajo! Lanbide txarra edo orrelako zerbait esan nai du. Gesaltzako Grazianoren liburu batean ba da ateraldi polit bat itz onekin. Kaletarrak baserritarren kontra tabernan itz egiten dutenean onako au esaten omen dute: Eun kaletarrek baiño baserritar batek Jaungoikuari bialeku geixao emuten xak. Batean euri eske, bestean egualdi onen eske: orreik sekula étxaolak konforme (Aitonaren Uzta, p. 77).

Grazianoren liburuetan ba dira zenbait itz bertako-bertako usaia dutenak eta beste euskal liburuetan nekez aurkituko diranak. Ez degu emen astirik oiek biltzen eta bana banaka aipatzen asteko. Baiña bat edo beste, bai, esango det. *Petriñak* = gerrikoak, cinturones (Bertso-Bilduma, p. 83). *Anbo/anbúa* = erle alperra (zángano) (Bertso Bilduma, p. 122). *Orkatxiña* = orkatilla (Egusentiko Txoria, p. 63). *Trango/tranguak* = baso bidietan egoten diran goraberak, orain sakonune bat, gero aldapa bat, eta abar (Egusentiko Txoria, p. 50). Jakia zer dan ere era ontara esplikatzan digu Grazianok berak: «Jakia da ogia jan eraiteko edozein gauza» (Egusentiko Txoria, p. 63).

Kaldar/kaldarra. Itz au ez da, noski, Oñatin bakarrik erabiltzen. Grazianok era ontara esplikatzan digu zer dan kaldarra: arrazoa emoten eztakiana, egia ikusi eta ala ere ukatu egiten dabena: ori da kaldarra (Egusentiko Txoria, p. 85).

Dontzu/dontzua ere asko erabiltzen da, errukarri edo orrelako zerbait adierazteko. Berez, jatorriz, orren kontrakoa esan nai du, au da, zorionekoa (feliz), baiña denporakin bigarren sentidu ori itsatsi zaio, Oñati aldean beintzat. Ona emen Arantzazuko auzoko emakumetxo zahar bati neronek artutako esana: «Illun istantetxuan Arriolatik urten geben. A be bieje zan! A be ein gendun guk dontzuok! Bai.»

Droga/drógia. «Gizurra ta drogia» = mentira y escándalo, engaño, trampa: orrelako zerbait esan nai du orrek. Itz au oso entzuna da. *Duakia* = terco. *Turko/turkua* = el que es muy suyo y no hace caso a nadie. Ala dakar Aita Izagirrereren iztegiak. *Masusta*, ba dakiute zer dan = la zarzamora. Baiña Aita Izagirrereren iztegian onako beste sentidu au ere ba dator = mujer dispuesta a tomarse cualquier libertad. *Faer, faerra*, «ermitaño» esateko erabiltzen dute oraindik zaharrak. San Juango faerra = el ermitaño de San Juan de Artia. Ala esaten du Claudio Beillotsaakoak. Ezagutu ere ezagutu omen zuen berak San Juan Artixako faer ori. *Estimetxa/estimetxia* = persona

que no sabe decir «no» y habla con mucha suavidad. Ala dakar Aita Izagirrek.

Aixa(r)i = zorra. Itz oso ezaguna. Baiña itz onetatik beste itz berri asko sortzen dira. Eta itz berri guzti oietan, aixari ori «aixal» biurtuta agertzen da. Ona emen Aita Izagirrek dakarren itz-sailla: aixal-amia, aixal-arra, aixal-arrapatzaillia, aixal-arrastua, aixal-artzaila bat, aixalkerixaak eiñ, aixalko (zorro viejo), aixálkoba, aixal-txakurra, aixal emia, aixálkuma bat, aixaltzaarra (grande), aixal-zaarra (viejo). «Axaixak bustitzeko eurixa» esaten da euri gutxitxo edo euri lanbroa egin duenean.

Euri itzarekin antzera gertatzen da. Beste itz asko daude itz onetatik etorriak eta danetan «eul» sustraia agertzen da. Eulandar = llovizna. Eulantza = llovizna o lluvia menuda. Eulauso = lluvia insignificante. Euléguna = día de lluvia. Eulónduan = después de la lluvia.

Aizkirriko Ladislaorekin Arabako mendietara ibillaldi bat egin nuen bein, angó toki-izenak berari galdetzeagatik. Mendi-arruak asko aipatzen zituen berak. Orduan arruak zer diran galdetu nion. «Arruak dira barruko sakonak, *huecos*, erantzun zidan berak.» Gaztaiña-arbolak barrua pipiak janda, utsik edo usteldua daukanean, angó sakon-uneari gaztaiña-arrua deitzen zaio. Aita Izagirren iztegian ba da itz sail ederra, «*arro*» itz orrekin moldatutako itz sailla, alegia. Arrua = barranco. Errekarrua = cauce abierto por las aguas. Bida-rrua = surco del camino. Aitzarrua = hondonada entre rocas. Mendi-arruak = repliegues o vaguadas de los montes...

Amill, amildu ezaguna da euskeraz. Gauza bat goitik behera itxumustuan edo zalapartaz erortzen danean, amildu egin dala, amilka datorrela esaten da. Sustrai onekin ere Oñatiko euskeran ba da itz sail ederra. Ona emen Aita Izagirrek bildu dituenak: Arramilla = piedra suelta que se precipita por una pendiente. Uramilla = agua que se precipita. Or datos urámillak! = ¡qué avenidas de agua vienen por ahí! Lurrámilla = corrimiento de tierra. Garrámillak = lenguas de llamas que se levantan en un incendio. Edurramilla = bola de nieve...

Ertz = esquina, orilla, borde. Itz ezaguna da noski. Baiña Oñatiko euskerak ba ditu beste itz egoki auek, orren laguntzarekin era-tuak: Mendertza = horizonte, línea cimera de los montes. Uler-tza = raya del pelo.

Una = trecho, espacio. Itz onekin ere ainbat sortzen dira. Sabe-luna = bache de carretera. Sakonuna = hondonada. Zabaluna = planicie, t.a.

Laun/launa = llano. Itz onetatik ere itz sail polita sortzen da.

Laundara = llanura. Laundu = allanar. Launkuna = llanura. Lautáratxo = llanurita...

«Egi» toki-izenetan asko agertzen da. Itz auekin argitzen digu Aita Izagirrek «egi» ori zer dan: En el relieve del suelo: cima alargada con dos vertientes. Oñatin ba da baserri bat Arregi izenekoa, or Okumardin eta Idigoras aldean. Arregi = cima alargada de piedras da, noski. Eta etxea nun dagoen ikusi besterik ez dago, izena zein den egoki daukan oartzeko.

Fardel/fardela, zer dan danok dakizute, noski. Baiña itz onek ba du bigarren sentidu bat: alperra edo nagia (haragán). Euskalduna fardeldu egin dala esaten zuen Grazianok.

Eraoskatu = repudiar, aborrecer esan nai du Oñatiko euskeran. Ardi batek bere bildotsa maite ez duenean esaten da itz ori. Ortik bide artuta, Grazianok beste au esaten zuen: Gaurko euskaldunak baserria eraoskatu egin duela...

Unain/unaiña, orra beste itz bat Oñati aldean ezaguna. Vaquero, pastor de vacas esan nai du. Zapiarbeko baserriari oraindik zaharrak Unaiñena esaten diote. Eta Aloña aldean ba da Unamendi toki-izena = el monte del vaquero.

Aari-buruak = cabezas de carnero, badakizute zer diran. Aita Izagirrek onela dakar: Nubarrones redondos que aparecen a la salida del sol y traen lluvia.

Zopizartu. Itz au ere oso ezaguna da Oñatin. Lurra jorratzea, baiña pixka bat arin eta azaletik, ori uste det dela zopizartu.

Buruereitxixa = la que es presumida. Ala dakar Aita Izagirrek.

Esaera jator batzuk

Naikoa eta geiegi ere izango da onenbestekin. Esaera bat edo beste eta gero igarteko batzuk aipatu, eta onekin bukatzera noa.

Grazianok esaera zahar asko esaten zituen. Nik ez dakit danak benetan zaharrak ote ziran, edo berberak asmatuak ere bai batzuk. Edozein modutan ere guztiz jator eta egoki esanak daudela, ori ezin ukatu. Orra or batzuk: Ez aiz mutil txarra i Erromara bulda diruakin bialdu eta zuzen entregatzeko (= Bueno estás tú para mandarte a Roma con el dinero de la bula. O sea, que no se puede fiar de ti.)

Eta beste au: Mee-unatik gorria, gizonik geienak alperrik daukate (= Lo que está encima del trecho delgado, o sea, del cuello, es decir, la cabeza, la mayor parte de los hombres lo tienen en balde.) (Aitonaren Uzta, p. 102-103.)

San Martinen olua pagau = pagar la avena de San Martín = verlas negras. I oindio San Martinen olua pagau gabe ago = gaitzik ikusi gabe aiz oraindik. (Aitonaren Uzta, p. 98.)

Elorrixo ikusi = egun txarrak pasau. Aurten Elorrixo ikusi bear-ko diau Kanpanzarrera barik, esaten zuen Grazianok.

Beste esaera au ere Grazianori entzuna da: Iru gauza omen dira munduan alperrik galtzen diranak: Mendiko egurra; alperraren indarrak, eta pobrearen arrazoia...

Txidurrixen garoiñak jango dituzula esan = dile que comerás sesos de hormigas. Esan zorrotz au Aita Izagirrek dakar bere iztegian.

Neskak, gazte denporako zoro aldiak ez dituztela utzi esateko, ba da esaera au: Gastiasoon pasa barik zagozai.

Atzekalde ona xakok = tiene buen pasado, es persona de garantía, de toda confianza. Aurrekalde ona ein = engañar, fingir.

Oillalurrrian bizi izan gaa... Oilloak ez dira urrutira joaten, etxe ondoan egoten dira beti. Orixe esan nai du, ba.

Giza-narru zer dan badakizute = piel humana. Baiña gaizkille = malhechor esateko ere erabiltzen da. Aita Izagirrek, beintzat, ateraldi auk jaso ditu: Oi dok giza-narrua! Etxakun guk emen giza-narruik = puede usted entrar en casa = aquí no hay ningún malhechor...

Txidurriak erlabixuari esandakoa (au ere Aita Izagirrek dakar): Udar birrin da burrun ta neguan eskian? Iri limosna emateko etzeok inor etxian (Kiputz aldeko tankera du esaera onek).

Igarkizunak

«Igartekuak» (= acertijos). Orrelakoak ere —batzuk beintzat— jaso ditu Aita Izagirrek bere iztegi ortan.

Adibidez, arrautzarena: Aita lekaarixa, ama kantaarixa, umia biotz gorrixa.

Piperrarena: lapikotxo gorrigorri, bera bete sorri.

Kipularena: miña da miña, ezta piparra; gónaak dakó eta ezta andría; bizárrak dakó ta ezta gizona.

Mizpirarena (= nispero): Agura txiki belendriñ, bost bizar da sei agin.

Masustarena: Mutikotan berde, mutilletan gorri, eta gizonetan baltz.

Eskopeta-tiroarena: Ama illetik, ume bizia.

Gariarena: Aundi banitzan txiki banintzan, mariatzian buru nintzan; berrogeigarren egunerako oramaixan ora nintzan.

Bukaera

Berezia, Zaharra eta Aberatsa: ona emen gogoratu ditugun alderdiak. Oñatiko euskeraren alderdi eta doaiak. Batez ere aberatsa.

Bai. Esan degunetik garbi ateratzen da Oñatiko euskera aberatsa, ugaria eta oparoa dala. Eta izkuntza tresna bat besterik ez da. Beste balio askoren euskarria eta gordelekua. Aita Izagirrek egin duen bezelako bilduma, ez bakarrik izkuntza ikasteko, baiña erri jakituria ezagutzeko ere iturri paregabekoa da. Azterketa auk euskera munta guztietan egin bear lirake. Euskera sustraitik eta bere osotasunean ezagutzeko orrelako lanak bear ditugu. Euskera literarioa bera ere izerdi berriz aberasteko bearrezkoak dira.

Orain Aita Izagirreren lan ori argitaratu egin bear da. Bai. Kalerara atera bear da. Ortarako «kakua asmau» bearke (au ere oñaitarren esaera dala uste det).

Nere itzaldi kokkorrean aipatu det Arrazola Etxean dagoen liburu aundi bat, XVIII gn. mendean Oñatiko euskeran egiña. Ura argitaratzea ez da erreza izango. Baiña besterik ezean, beronen fotokopiak egitea bai komeni litzake, ale bat baiño geiago egon dedin. Ale bakarra dagoen bitartean, gauzak beti daude galtzeko arriskuan. Fotokopiak atera eta iru edo lau tokitan euki ezkerro, alde batetik seguruago, eta bestetik aztertu edo estudiatu egin nai duenak ere, erosoago egin lezake.

Eta bukatzeko, eskaritxo bat. Faborez, egin euskeraz. Izkuntzak ez dira ezer erabiltzen ezpadira, ezpainenetan loratzen ezpadira, aotan artzen ezpadira. Egin, bai, euskeraz, lotsarik eta iñolako konplejurik gabe. Eta erakutsi, arren, gure izkuntza landare berriei ere. Belaunetz belau datorkigun lokarri au ez dedilla gure gizaldi ontan betiko eten. Errudunak bihurtuko giñake Kondairaren aurrean.

Eta besterik ez. Jaunak gau on dizuela danoi.

A. L. VILLASANTE.

10-IX-1968 (VILLIMAR).

